

Stanisław A. Sroka

Bardiów - ośrodek kultury intelektualnej w późnym średniowieczu

---

Średniowiecze Polskie i Powszechne 3 (7), 141-150

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław A. Sroka

Kraków

Bardiów — ośrodek kultury intelektualnej w późnym średniowieczu*

W intelektualnym rozwoju Bardiowa w średniowieczu ważną rolę odegrała szkoła, która powstała przy plebanii św. Idziego¹. Co prawda, znaczący rozgłos zdobyła ona w okresie rozwiniętego renesansu, kiedy kierował nią Leonard Stöckel (1539—1560)², niemniej interesujące są również jej początki. Pierwsza wzmianka źródłowa na temat szkoły bardiowskiej zachowała się w miejskich księgach pod datą 10 grudnia 1434 roku³. Na jej czele stał wówczas Mikołaj, który wcześniej był rektorem szkoły w Bieczu⁴. Początkowo wy-

---

* Artykuł niniejszy jest fragmentem mojej monografii, która ukazała się w roku 2010 (*Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków 2010).

¹ M.M. de Cevins: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. Budapest 2003, s. 29. Tłum. franc.: *L'église dans les villes hongrois à la fin du Moyen Age (vers 1320—vers 1490)*. Budapest—Paris—Szeged 2003.

² Poprzednikiem Stöckela był Walenty Eck (od 1518), który zapisał się jako autor licznych humanistycznych dzieł, m.in. podręcznika *Ars versificandi*. Zob. D. Škoviera: *Bardejovčan Valentin Ecchius a jeho učebnica Ars versificansi. Príspevok k dejinám latinskej humanistickej literatúry na Slovensku*. Bratislava 2002; J. Glomski: *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons. Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*. Toronto 2007. Zob. też D. Škoviera: *Bánsnik Valentin Ecchius a mesto Bardejov*. V: „Kniha 2003—2009. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry”. Bratislava 2004, s. 142—154.

³ *Magyarország régi számadáskönyvei*. Ed. L. Fejérpataky (dalej: Fejérpataky). Budapest 1885, s. 347: „Vnd han geben dem schulmeister den. 1000”.

⁴ Jeszcze 7 stycznia 1434 roku Mikołaj zjawił się przed obliczem sądu grodzkiego w Bieczu jako jeden z arbitrów. Zob. F. Kiryk: *Z dziejów miast zachodniej części ziemi bieckiej do r. 1520*. W: *Nad rzeką Ropą. Szkice historyczne*. T. 3. Kraków 1968, s. 152. W latach późniejszych Mikołaj pojawia się na kartach bardiowskich ksiąg miejskich przy okazji różnych transakcji. Zob. Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov (dalej: ŠOKA Bardejov), nr 305, k. 5. W 1438 roku przyjął prawo miejskie w Bardiowie. Zob. Budapest, Biblioteka Narodowa

nagrodzenie rektora szkoły bardziowskiej wynosiło 1 000 denarów, ale rychło wzrosło do kwoty 2 500 denarów. W wydanych przez Fejérpataky'ego księgach miasta Bardiowa z pierwszej połowy XV wieku odnotowano wydatki na rzecz rektora szkoły. Były one regularnie płacone z miejskiej kasy mniej więcej co dwa tygodnie, w wysokości zazwyczaj 100 denarów⁵. Dostyc szybko powstał spór pomiędzy radą miasta a plebanem kościoła św. Idziego w kwestii praw i obowiązków, zwłaszcza finansowych, względem szkoły. Dnia 6 grudnia 1437 roku spisano umowę pomiędzy zainteresowanymi stronami, czyli radą miasta i plebanem, w której określono obowiązki plebana wobec szkoły⁶. Pleban powinien „magistrum scole suis tenere in expensis”, następnie „magister scole cum scolaribus et tota scola maturam missam soliti erant decantare, qua de re scolares et pueri in ipsorum studiis magis extitissent neglecti et plus ac plus negligenter, quare consuluit sufficere aliquod ex capellanis cum magistro scole vel ipsius loco quatuor aut quinque de potioribus adolescentibus scole die feriali eandem decantari, ita tamen, quod ad minus semper duo capellani deberent interesse, nisi forte essent aliis laboribus, puta auditione confessionis, puerorum baptizazione, infirmorum procuratione aut hiis similibus officii in ecclesia occupati”⁷. Mimo zawarcia układu nadal istniały rozbieżności między plebanem a miastem w zakresie sprawowania opieki nad szkołą. Pod koniec XV wieku podpisano kolejną umowę, wedle której rektor szkoły miał być utrzymywany przez plebana, który na ten poczet dostawał materialne wsparcie ze strony miasta w wysokości 20 florenów rocznie. Rajcy zaznaczyli jednakże, że czynią to, tak samo jak ich poprzednicy, nie z mocy prawa, lecz z dobrej, własnej woli⁸. Każdorazowo przyjęcie nowego nauczyciela miało się odbywać za wiedzą rychtarza i rajców. Odgłosy sporów były żywe także na początku XVI wieku, kiedy to pleban zerwał umowę z miastem i w efekcie rektor szkoły nie otrzymał przez cały rok należnego wynagrodzenia. Sprawa dotarła na dwór królewski i król Władysław II dwukrotnie w 1505 roku wzywał plebana Jana Mendela do posłuszeństwa i wykonywania jego obowiązków wobec szkoły, grożąc mu nawet pozbawieniem urzędu⁹. Spór plebana z radą miasta w interesującym nas prze-

---

im. Széchényiego, Oddział Rękopisów, Clmae 124, k. 9v. O bieckiej szkole w średniowieczu zob. J. Suproniuk: *Biecka szkoła parafialna w XV—XVI wieku*. W: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*. Red. H. Manikowska, H. Zaremska. Warszawa 2002, s. 209—216.

⁵ Fejérpataky, s. 400, 467.

⁶ *Bártfa szabad királyi város levéltára*. Ed. B. Iványi (dalej: Iványi, *Bártfa*). Budapest 1910, nr 311.

⁷ Tamże.

⁸ R. Békefi: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest 1906, nr 182; Iványi, *Bártfa*, nr 3413; P. Vajcik: *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava 1955, s. 30—31.

⁹ Pierwszy list króla Władysława Jagiellończyka do plebana bardziowskiego zawierający poważne zarzuty pod jego adresem pochodzi z roku 1503 (ŠOKA Bardejov, nr 3755). Pozostałe

dziale czasowym nie został jednak rozwiązany. Dopiero ogłoszone w 1540 roku przez Leonarda Stöckela *Leges scholae Bartfensis* ustanawiały nowy porządek w zakresie organizacji placówki edukacyjnej¹⁰.

Mało wiadomo o rektorach szkoły. Poza wspomnianym Mikołajem z Bieczy informacje o następnych kierownikach źródła datują dopiero na lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XV wieku. Z badań Remiga Békefiego wynika, że ok. 1477 roku na czele szkoły w Bardiowie stał niejaki Szymon, który posiadał stopień bakałarza¹¹. Następcą Szymona na tym urzędzie był Urban z Bańskiej Bystrzycy, który także posiadał bakałareat, uzyskany w Krakowie w 1464 roku¹². Wypatrył go w Krakowie pleban bardziowski Augustyn Heckel, który zgodnie z umową z radą miasta był odpowiedzialny za właściwy wybór rektora szkoły. W liście napisanym ok. 1478 roku z Krakowa do rady miejskiej w Bardiowie pleban donosił, że wysłał do Bardiowa bakałarza Urbana, który ma objąć funkcję rektora szkoły. Pleban zapewnił rajców o wysokich umiejętnościach kandydata¹³. Urban z Bańskiej Bystrzycy nie był jednakże długo rektorem szkoły. Już bowiem w 1481 roku na czele placówki stanął Antoni z Bańskiej Bystrzycy, prawdopodobnie zatem kolega Urbana, który być może osobiście polecił jego kandydaturę plebanowi bardziowskiemu. Antoni również ukończył studia, a odbył je na Uniwersytecie Krakowskim, uzyskując tytuł bakałarza w 1476 roku, a być może nawet magistra w 1490 roku¹⁴.

Poza skąpyimi przekazami źródłowymi, pozwalającymi nam ustalić jedynie kilku rektorów szkoły w Bardiowie oraz naświetlić spory pomiędzy radą miasta a plebanem w zakresie kompetencji w sprawowaniu nadzoru nad szkołą, nie zachowały się źródła mogące objaśnić takie kwestie, jak choćby program nauczania, czy też umożliwiające poznanie nazwisk uczniów, którzy z pewnością po zakończonej edukacji wyjeżdżali z Bardiowa na studia, głównie do Krakowa. Dopiero humanistyczna reforma szkoły, przeprowadzona w 1540 roku przez Stöckela, pozwoliła tej placówce nie tylko zakończyć niepotrzeb-

---

dwa listy pochodzą z 1505 roku. Zob. R. Békefi: *A népoktatás története Magyarországon...*, nr 196; *Dejiny Bardejova*. Bardejov 1975, s. 174.

¹⁰ *Dejiny Bardejova...*, s. 175. Na swobodę panującą w szkole przed reformą Stöckela wskazuje pewna ciekawostka zanotowana w źródłach. Mianowicie, w 1519 roku uczniowie trzymali w szkole małego pieska, który codziennie rano piał niczym kogut. Zob. R. Békefi: *A népoktatás története Magyarországon...*, nr 242.

¹¹ R. Békefi: *A népoktatás története Magyarországon...*, s. 63, 319.

¹² *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*. Wyd. A. Gąsiorowski, przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej, W. Swobody. Kraków 2000 (dalej: *Księga*), s. 53 (64/26): „Vrbanus de Nova Zolio” — w indeksie błędnie zidentyfikowany jako Urban ze Zwolenia, zamiast z Bańskiej Bystrzycy.

¹³ Iványi, *Bártfa*, nr 2065; R. Békefi: *A népoktatás története Magyarországon...*, nr 145.

¹⁴ ŠOKA Bardejov, nr 2180, 2181; *Księga*, s. 68 (76/25), 85 (90/3); R. Békefi: *A népoktatás története Magyarországon...*, nr 150, 151.

ne właśnie, ale przede wszystkim rozwinąć się w prężny ośrodek edukacyjny, mimo położenia z dala od centrum państwa¹⁵.

Ważnym centrum kultury intelektualnej w średniowiecznym Bardiowie była biblioteka, która powstała przy kościele farnym św. Idziego. W 1880 roku jej monografię, opartą na szerokich badaniach archiwalnych, napisał Jenő Ábel. Badacz ten był w doskonałej sytuacji, albowiem w jego czasach biblioteka ta jeszcze istniała i posiadała w zachowanej z początku XVI wieku specjalnej szafie kilkadziesiąt woluminów¹⁶. Początki bardiowskiej biblioteki sięgają z pewnością końca XIV wieku, chociaż pierwsze źródłowe wzmianki na jej temat pochodzą dopiero z pierwszej połowy XV wieku. W księdze sądu gajonego z 1428 roku zachowała się informacja o przeorze klasztoru augustiańskiego w Bardiowie, który polecił dwóm skryptom przepisywać książki na potrzeby klasztoru¹⁷. Niemniej jednak niewiele wiadomo o bibliotece tegoż klasztoru. Prawdziwa księżnica powstała natomiast przy kościele św. Idziego, w pomieszczeniu nad zakrystią świątyni. Na potrzeby kościoła w latach 1435—1436 sporządzono nowy graduał, a występujący w dokumentach w latach 1436—1438 skryptor bardiowski o imieniu Jan z pewnością kopiował książki, które następnie zasilaly kościelną bibliotekę¹⁸. W 1460 roku sporządzono spis tomów znajdujących się w bibliotece kościoła św. Idziego. Wykaz ten obejmował 30 pozycji. Były tam m.in.: mszały (10), graduály (4), antyfonarze (4) i brewiarze (2)¹⁹. W porównaniu z innymi średniowiecznymi księżnicami zbiór bardiowski był średniej wielkości. Przykładowo, biblioteka kapituły pozoskiej (bratysławskiej) miała w 1425 roku 82 pozycje, arcybiskup ostrzyhomski Hipolit d'Estei w 1490 roku rozporządzał 57 rękopisami, kapituła zagrzebska zaś miała w XV wieku 225 kodeksów²⁰.

W 1479 roku po raz pierwszy pojawiła się w źródłach informacja o bibliotece jako odrębnym pomieszczeniu²¹. Z tej samej wiadomości wynika, że książki w bardiowskiej księżnicy były przymocowane za pomocą łańcuchów, a widok ten często można spotkać na średniowiecznych miniaturach. Ślady owych umocnień widział jeszcze pod koniec XIX wieku J. Ábel

¹⁵ *Dejiny Bardejova...*, s. 175—179.

¹⁶ J. Ábel: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*. Budapest 1885.

¹⁷ Tamże, s. 2—3: „In anno Domini MCCCCXXVIII in vigilia Nativitatis eiusdem (24 XII) frater Ysaías lector venit ad conventum Bartffe ad prioratum [...] Item duos scriptores mittit libros scribere in expensis conventus propria per persona”.

¹⁸ Tamże, s. 4—12.

¹⁹ Tamże, s. 12—13; J. Kuzmík: *Knižnice na Slovensku v 15. a 16. storočí. V: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.—16. storočí*. Red. L. Holotik, A. Vantuch. Bratislava 1967, s. 424; J. Sopko: *Knižná kultúra v Bardejove pred rozšírením knihláče*. „Kniha” 1977 (druk: 1980), 4, s. 25—26.

²⁰ J. Ábel: *A bártfai Sz.-Egyed temploma...*, s. 15.

²¹ Tamże, s. 21: „Anno Domini 1479 [...] Item dem slosser hab. Ich 1 ffl. geben vor 1 ketten czw der liberia“.

w kilku kodeksach. Zbiory biblioteki powiększały się głównie dzięki legatom. W XV wieku największy dar w postaci książek przekazał bibliotece Jakub Grolok. Ten wykształcony mieszczanin bardiowski po odbyciu studiów na Uniwersytecie Krakowskim pozostał w Polsce, pełniąc różnorakie funkcje kościelne. Po śmierci w 1487 roku jego spadkobiercy podarowali księżnicy kilka tomów²². Na początku XVI stulecia biblioteka zyskała znaczącą liczbę książek od kolejnych dwóch donatorów. Jerzy, syn Piotra z Bardiowa, przekazał przed śmiercią swój księgozbiór, który liczył 56 woluminów zawierających łącznie 88 dzieł i był wart 96 florenów. Donator był plebanem bardiowskim, ukończył studia w Krakowie, zdobywając tytuł bakałarza sztuk. Z wielkości zbioru wynika, że był on miłośnikiem książek, a tytuły tych dzieł wskazują, że w większości były one potrzebne mu do pracy duszpasterskiej²³. Wreszcie w roku 1516 znany miniaturzysta Baltazar Blutfogel posiadane przez siebie książki, zazwyczaj pięknie iluminowane, przekazał bibliotece przy kościele św. Idziego. Z badań Z. Soltésza wynika, że było to przynajmniej 21 dzieł²⁴. Na początku XVI wieku księżnica ta liczyła w sumie ponad 100 książek²⁵.

Tak okazał się zbiór kodeksów wymagał odpowiednich warunków do przechowywania. Nie wiemy, kto był pomysłodawcą wykonania specjalnej szafy bibliotecznej, która znalazła się w księżnicy bardiowskiej w pierwszym dziesięcioleciu XVI wieku. Szafę tę widział jeszcze na własne oczy w 1880 roku J. Ábel, przygotowując monografię historyczną biblioteki. Specjalną uwagę poświęcił jej V. Myskovszky²⁶. Mebel ten miał 4,20 m długości i 2,40 m wysokości, składał się z trzech głównych części, z których każda miała 1,40 m długości. Każda z tych części posiadała dwoje drzwi (u góry i u dołu) otwierających się w dwie strony. Drzwiczki ozdobione były żelaznymi obręczami, które posiadały zakończenie w kształcie trzyramiennego liścia lilii. Powierzchnia płyt drzwiowych w okolicy dziurki od klucza miała dekorację w kształcie lilii wyrastającej w dwóch kierunkach. Taka ozdoba, oprócz walorów estetycznych, posiadała też bardzo praktyczne zastosowanie, bo ułatwiała włożenie klucza do

²² ŠOKA Bardejov, nr 2649.

²³ J. Ábel: *A bártfai Sz.-Egyed temploma...*, s. 62—63 (tam wykaz dzieł Jerzego, syna Piotra, przekazanych bibliotece parafialnej).

²⁴ Tamże, s. 78—79, 87: „Item de pulsu condam domini Balthasar presbiteri qui omnes libros suos ecclesie nostre parochialis beati Egidii legavit”; Z. Soltész: *Blutfogel Boldizsár miniátor*. „Magyar Könyvszemle” 1957, 73, s. 247—259.

²⁵ Przykładowo, biblioteka kapituły pożońskiej w pierwszej połowie XV wieku liczyła 82 manuskrypty. Zob. J. Šedivý: *Mittelalterliche Schrifkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava 2007, s. 143.

²⁶ V. Myskovszky: *A bártfai egyházi könyvtár szekrénye és könyvei a XV.—XVI. századból*. „Magyar Könyvszemle” 1880, s. 19—27. Zob. także: J. Kovalovszki: *Gótikus és reneszánsz bútorok*. Budapest 1980, s. 12—13 oraz *Gotika. Dejiny slovenského vytvarného umenia*. Red. D. Buran et al. Bratislava 2003, s. 771—772.

dziurki²⁷. Poszczególne trzy części szafy były oddzielone od siebie dekoracyjnymi pionowymi listwami z roślinnymi motywami. Górna część mebla została zwieńczona karbowanym gzymsem, pod którym widać było ozdobę w postaci dywanu. Na dywanie tym umieszczono w równej odległości od siebie rozety o 16 płatkach. Powierzchnia szafy miała czerwono-brązową barwę, natomiast okucia były koloru biało-szarego. We wnętrzu książki umieszczone były na półkach. W 1880 roku V. Myskovszky znalazł tam jeszcze ok. 70—80 woluminów²⁸, albowiem część tych książek w 1749 roku została przez radę miasta Bardiowa i tamtejszego plebana sprzedana kapitule w Eger za kwotę 100 florenów²⁹. Pod koniec XVIII wieku część zbiorów biblioteki św. Idziego kupił i zabrał prawdopodobnie do swojej siedziby biskupiej w Gyulafehérvár (dzisiaj Alba Iulia) biskup siedmiogrodzki Ignác Batthányi; tam uległa rozproszeniu³⁰.

Ważną rolę w rozwoju kultury intelektualnej odgrywali kopiści książek i miniaturzyści. Dzięki ich działalności dzieła różnych autorów docierały do szerszego kręgu odbiorców, głównie ówczesnych konsumentów słowa pisanego, a zatem ludzi, o których możemy powiedzieć, że byli *litterati*³¹. W piętnastowiecznym Bardiowie działało kilku kopistów, spośród których prawdziwą karierę skryptorską zrobił Jan Schwarz. Jego ojciec Antoni Schwarz Reich miał z żoną Klarą pięcioro dzieci — oprócz Jana byli to: Michał i Marcin oraz dwie nieznanne z imienia córki. Antoni należał do elity mieszczańskiej w Bardiowie, pełniąc m.in. w 1465 roku funkcję rychtarza, a dwa lata później będąc rajcą³². Niestety, w 1468 roku w trakcie zarazy poniosły śmierć wszyst-

²⁷ V. Myskovszky: *A bártfai egyházi könyvtár szekrénye...*, s. 23.

²⁸ Tamże, s. 26.

²⁹ J. Ábel: *A bártfai Sz.-Egyed temploma...*, s. 140—145. M.in. jedna z podarowanych bibliotece bardiowskiej przez Baltazara Blutfogela książek znajduje się dzisiaj w Bibliotece Arcybiskupiej w Eger. Zob. Z. Soltész: *Blutfogel Boldizsár miniátor...*, s. 248.

³⁰ J. Kuzmík: *Knižnice na Slovensku v 15. a 16. storočí...*, s. 424. Jedynie kilka inkunabułów proveniencji bardiowskiej znajduje się dzisiaj w Bibliotece Batthyaneum w Alba Iulia (*Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae*. Ed. P. Kulcsár. Szeged 1965, *passim*; I. Kotvan: *Inkunábuly v Bardejove*. „Kniha” 1977 (druk: 1980), 4, s. 43—57; I. Kotvan, E. Frimmová: *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách*. Martin 1996, nr 222, 265, 310, 437, 475).

³¹ A. Bartoszewicz: *Mieszczanie „litterati” w polskim mieście późnego średniowiecza*. Kw. Hist. 1999, R. 106, nr 4, s. 3—19. Zob. też E. Potkowski: *Książka w mieście polskim XV w. W: Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. A. Wyrobisz, M. Tymowski, przy współpracy W. Fałkowskiego, Z. Morawskiego. Warszawa 1991, s. 268—270.

³² ŠOKA Bardejov, nr 504, s. 99, 126, 131, 155, 181, 201, 256; nr 1670, k. 34; F. Uličný: *K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14.—16. storočí. V: Vývoj správy miest na Slovensku*. Red. R. Marsina. Martin 1984, s. 125. W 1459 roku jego nazwisko pojawia się wśród znaczących płatników *taxy*. Antoni mieszkał wówczas przy bardiowskim rynku. Zob. A. Gácsová: *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*. Bratislava 1972, s. 85.

kie dzieci Antoniego, z wyjątkiem Jana, który uratował się, bo przebywał wówczas na studiach w Krakowie³³. Po tym zdarzeniu Antoni przeniósł się na Śląsk do miejscowości Siciny (niem. Seitsch) koło Góry, wchodzącej w skład majątku klasztoru Cystersów w Lubiążu, gdzie został sołtysem³⁴. Jego syn zaś kontynuował studia na Uniwersytecie Krakowskim, uzyskując w 1470 roku stopień bakałarza sztuk³⁵. Śmierć ojca, 6 lutego 1471 roku, spowodowała, że Jan Schwarz wstąpił do klasztoru Cystersów w Lubiążu³⁶. Jako brat zakonny poświęcił się działalności skrypcyjnej, kopiując różne dzieła. Wiedzę na temat tej działalności Jana czerpiemy z zachowanego do dzisiaj w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu rękopisu, który był własnością naszego kopisty (*Liber fratris Johannis Hungari de Bartpha*)³⁷. Interesujące są zwłaszcza kolofony niektórych skopiowanych w tym kodeksie dzieł, w których autor przekazał różnego rodzaju informacje, m.in. na temat miejsc swojego pobytu. Jan Schwarz konsekwentnie pisał się jako Jan z Bardiowa, nie używając nazwiska rodzinnego. Poza tym znał język węgierski, czego próbkę dał w jednym ze swoich kolofonów³⁸. Jan z Bardiowa przebywał na Śląsku do śmierci, która nastąpiła 4 października po 1480 roku. Datę dzienną jego śmierci, 4 października, odnotowano w nekrologu lubiąskim z adnotacją, że zmarły był dobrodziejem klasztoru i przekazał na jego rzecz liczne dobra z ojcowskiego majątku³⁹.

³³ *Monumenta Lubensia*. Ed. W. Wattenbach. Breslau 1861, s. 20.

³⁴ Sprawowanie przez Antoniego Schwarza z Bardiowa funkcji sołtysa w Sicinach potwierdza zapiska obituarna jego syna Jana, zamieszczona pod dniem 4 października w nekrologu lubiąskim. Tamże, s. 54.

³⁵ *Księga*, s. 61 (70/76).

³⁶ *Monumenta Lubensia...*, s. 20. Najnowsza monografia klasztoru lubiąskiego wyszła spod pióra W. Könighausa: *Die Zisterzienserabtei Leubus in Schlesien von ihrer Gründung bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*. Wiesbaden 2004, s. 399 (mnich Jan Schwarz z Bardiowa), 460 (wieś Siciny). Zob. też Tenże: *Der Konvent des Zisterzienserklosters Leubus in seiner persönlichen Zusammensetzung während des Mittelalters*. In: *Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum*. Hrsg. J. Köhler, R. Bendel. Theil 1. Münster 2002, s. 347. Zob. także K.K. Jażdżewski: *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163—1642)*. Wrocław 1992, s. 84.

³⁷ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. MS IV 07. Opis rękopisu w: W. Göber: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. [b.r. i m.w.], s. 38—53. Zob. też K.K. Jażdżewski: *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa...*, s. 238; M. Włodarski: *Dolus mundi, czyli wiersz o zwodniczym świecie*. W: *Rzeczy minionych pamięć. Studia dedykowane profesorowi Tadeuszowi Ulewiczowi w 90. rocznicę urodzin*. Red. A. Borowski, J. Niedźwiedz. Kraków 2007, s. 571—573.

³⁸ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. MS IV 07, k. 26: „frater Hiohannes bartphai zygen barath wadyo(n)”, co znaczy mniej więcej tyle, co: „brat Jan z Bardiowa będący biednym braciszkiem”. Zob. *Lexicon Linguae Hungaricae Aevi Antiquioris*. Ed. G. Szarvas, S. Simonyi. Vol. 3. Budapestini 1893, szp. 118; *Magyar oklevél-szótár*. Ed. I. Szamota, Gy. Zalnai. Budapest 1902—1906, szp. 1055—1056.

³⁹ *Monumenta Lubensia...*, s. 54.

Znakomitym miniaturzystą ksiązek był Baltazar Blutfogel⁴⁰, o którym wcześniej pisałem jako o darczyńcy ksiązek na rzecz biblioteki kościoła św. Idziego. Nie był on rodowitym mieszkańcem Bardiowa, bo urodził się na Śląsku, w miejscowości *Canth*, jako syn tkacza Bartłomieja⁴¹. W latach 1491—1498 był zatrudniony jako kaznodzieja w Považskej Bystrici (*Vágbeszterce*)⁴². Jako kaznodzieja przeniósł się do Krakowa na studia, które sfinalizował najpierw w 1498 roku uzyskaniem stopnia bakałarza sztuk, a w roku 1502 magistra na tym samym wydziale⁴³. Nie wiemy dokładnie, kiedy Baltazar wpisał się na uniwersytet, albowiem figurujący w *Metryce* pod rokiem 1487 *Balthasar Johannis de Canthi* nie może być tożsamy z Baltazarem Blutfogelem, ojciec naszego Baltazara miał bowiem na imię Bartłomieja⁴⁴. Można nawet pokusić się o domniemanie, że zapisany w *Księdze promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego*...⁴⁵ *Balthasar de Canthi* jest postacią zupełnie różną od Blutfogela, albowiem w żadnym ze źródeł z początku XVI wieku Baltazar nie pojawia się z tytułem bakałarza lub magistra, tylko zawsze jako *dominus Baltasar Slesite de Canth*⁴⁶. W kolofonie jednego z iluminowanych przez siebie inkunabułów zapisał Baltazar w 1504 roku: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar predicatorem simplicissimum sed iam non predicatorem sed licenciatum natum de Slesia de oppido Canth”⁴⁷. Wynika z tego, że wspomniany licencjat Baltazar zdobył z zakresu teologii. Niemniej jednak fakt, że Blutfogel nie posługiwał się tytułem ani bakałarza, ani magistra sztuk w różnego ro-

⁴⁰ E. Berkovits: *Miniatori ungheresi nel „Dictionnaire des miniaturistes”*. Budapest 1941, s. 15 (nadbitka z t. 4 „Corvina Rassegna Italo-Ungherese”).

⁴¹ Z. Soltész: *Blutfogel Boldizsár miniátor...*, s. 248, przyp. 7: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar Blutfogel textoris filium Bartholomei nacione Slesitam de Canth protunc predicatorem Bistriciensem simplicissimum ipso die Ursule in primo signo Sagitarii Anno salutis 1497”. Nie wiadomo, czy chodzi o Kęty w księstwie oświęcimskim, czy też o Kąty na Dolnym Śląsku. Zob. też T. Jurek: „*Nacionis de Slesia*”. *Ze studiów nad świadomością historyczną na późnośredniowiecznym Śląsku*. W: *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*. Red. J. Strzelczyk, J. Dobosz. Poznań 2000, s. 441—448.

⁴² Z. Soltész: *Blutfogel Boldizsár miniátor...*, s. 247—259; J. Kuzmík: *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu*. T. 1. Martin 1976, s. 109; *Slovenský Biografický Slovník* (dalej: SBS). T. 1. Martin 1986, s. 267; *Biografický Lexikon Slovenska*. T. 1. Martin 2002, s. 452.

⁴³ *Księga*, s. 97 (98/32B); *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*. Wyd. J. Muczkowski. Kraków 1849, s. 132.

⁴⁴ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400—1508*. Wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika. Kraków 2004 (dalej: *Metryka*), s. 464 (87e/165); Z. Soltész: *Blutfogel Boldizsár miniátor...*, s. 248, przyp. 7.

⁴⁵ *Księga*, s. 97 (98/32B).

⁴⁶ Z. Soltész: *Blutfogel Boldizsár miniátor...*, s. 254—259; A. Güntherová, J. Mišianik: *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava 1961, s. 57—61.

⁴⁷ J. Ábel: *A bártfai Sz.-Egyed temploma...*, s. 158.

dzaju zapiskach, poczynionych na kartach lub oprawach posiadanych książek, wydaje się zastanawiający.

W 1502 roku Blutfogel podjął obowiązki jako kaznodzieja w Sabinowie, zaś w 1508 przeniósł się do Bardiowa, gdzie występował z godnością prezbitera. Umarł w Bardiowie w 1516 roku⁴⁸. Największą aktywność jako miniaturzysta wykazywał Baltazar w czasie pobytu w Považskej Bystrici, zatem w latach 1491—1496. Z tego czasu pochodzą ozdoby poczynione jego ręką we wszystkich zachowanych do dzisiaj inkunabułach. W sumie do naszych czasów dotrwało 21 dzieł należących do Baltazara Blutfogela, spośród których tylko 3 nie mają żadnych ozdób⁴⁹. Większość inkunabułów znajduje się obecnie w Muzeum Narodowym w Budapeszcie (pojedyncze egzemplarze w Bibliotece Arcybiskupiej w Eger czy Muzeum Szaryskim w Bardiowie)⁵⁰. Tomy te Blutfogel polecił przekazać po swojej śmierci bibliotece kościoła św. Idziego w Bardiowie.

Oprócz Jana Schwarza i Baltazara Blutfogela znamy jeszcze kilku kopistów książek, którzy działali w Bardiowie w XV wieku lub pochodzili z tego miasta. Byli to: dwóch nieznanymi z imienia skryptorów, którzy w 1428 roku kopiowali książki na potrzeby klasztoru Augustianów⁵¹; Jan z Bardiowa, wzmiankowany w księgach miejskich w 1436 i 1438 roku⁵²; Ambroży z Bardiowa i Baltazar z Bardiowa. Ambroży, syn Krystiana, uczył się na Uniwersytecie Krakowskim w latach 1479—1486, uzyskując po trwających dosyć długo studiach tytuł bakałarza sztuk. Znane są skopionowane przez niego rękopisy astronomiczne⁵³. Baltazar z Bardiowa przed 1494 rokiem pracował w swoim rodzinnym mieście jako kopista ksiąg. Następnie przeniósł się do Preszowa, gdzie kopiował na potrzeby miasta Bardiowa dwutomowy iluminowany antyfonarz. Za tę pracę miasto zapłaciło mu 40 florenów⁵⁴.

⁴⁸ W bardiowskich księgach rachunkowych zachowały się zapisy o wydatkach na pogrzeb i grób Baltazara. Zob. tamże, s. 87: „Item de fossura condam domini Balthasar d. XII; Pro cera ad sepultura domini Balthasar fl. I d. LIIII”.

⁴⁹ A. Güntherová, J. Mišianik: *Stredoveká knižná maľba na Slovensku...*, s. 57.

⁵⁰ Inkunabuły te opracowała Z. Soltész: *Blutfogel Boldizsár miniátor...*, s. 254—259 oraz I. Kotvan: *Inkunábuly v Bardejove...*, s. 43—57; I. Kotvan, E. Frimmová: *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách...*, nr 24, 33, 38, 236, 270, 278. Zob. też *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. T. 1. Ed. Cs. Csapodi, K. Csapodiné Gárdonyi. Budapest 1988, nr 16, 640, 641, 643, 647, 652, 654, 657, 660, 662, 663, 664, 665, 666, 671, 1168.

⁵¹ J. Kuzmík: *Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi*. Martin 1983, s. 464.

⁵² Tamże, s. 468.

⁵³ *Metryka*, s. 406 (79h/128); *Księga*, s. 79 (86/121).

⁵⁴ J. Ábel: *A bártfai Sz.-Egyed temploma...*, s. 42—50; B. Iványi: *Az irás és könyvek Eperjesen a XV—XVI. században*. „Magyar Könyvszemle” 1911, 19, s. 135; J. Kuzmík: *Slovník starovekých a stredovekých autorov...*, s. 486; J. Repčák: *Knihy, knižnice a knižtlačiarstvo v Prešove. (Z dejín knižnej kultúry)*. „Knižničný zborník” 1970, 2, s. 92; SBS, T. 1, s. 129; *Biografický Lexikón Slovenska...*, T. 1, s. 200.

Bardiów był prężnym ośrodkiem intelektualnym, na który składały się: miejscowa szkoła parafialna, bogata biblioteka oraz środowisko kopistów książek i miniaturzystów. Ośrodek ten tworzyli ludzie, którzy studiowali na Uniwersytecie Krakowskim, a po studiach wrócili do rodzinnego miasta. Krakowska wszechnica stała się kuźnią kadr nie tylko dla szkoły parafialnej, ale także dla miejskiej kancelarii. Wykształceniem uniwersyteckim zdobytym w Krakowie legitymowali się również miejscowi plebani⁵⁵.

⁵⁵ Na ten temat piszę szerzej w książce *Średniowieczny Bardiów...*

Stanisław A. Sroka

Bardiów — a centre of an intellectual culture in the late Middle Ages

Summary

The author discusses the most important centres of an intellectual culture in the Middle-Aged Bardiów, namely: a local parish school dated back to 1434, a well-equipped library, existing at a parish church, including over 30 manuscript books in the 15th century and over 100 volumes a half century later, and, finally, a circle of book copyists and miniaturist among whom the most outstanding copyist was Jan Schwarz (his manuscript *Liber fratris Johannis Hungari de Bartpha* can be found in a University Library in Wrocław) and miniaturist Baltazar Blutfogel. An intellectual resilience of Bardiów is ascribed to people studying at the Cracow University and going back home after studies. A Cracow University became a breeding ground for the staff not only for a parish school, but also a local office. Also local priests held a university education.

Stanisław A. Sroka

Bardiów (dt. Bartfeld) — ein spätmittelalterliches Zentrum der intellektuellen Kultur

Zusammenfassung

Der Verfasser bespricht die wichtigsten Zentren der intellektuellen Kultur in mittelalterlicher Stadt — Bartfeld. Es sind: eine Pfarrschule aus dem Jahr 1434; eine umfangreiche Bibliothek bei der Hl. Ägidius Pfarrkirche, die gegen das 15. Jh. über 30 und fünfzig Jahre später über mehr als 100 handschriftliche Bücher verfügte; ein Milieu von Buchkopisten und Miniaturisten unter denen sich der Kopist Jan Schwarz (in der Universitätsbibliothek in Breslau befindet sich sein Manuskript *Liber fratris Johannis Hungari de Bartpha*) und Miniaturist Balthazar Blutfogel hervorgetan haben. Seinen intellektuellen Ruf verdankte Bartfeld den Menschen, welche an der Krakauer Universität studiert haben und dann nach ihrer Heimatstadt wieder gekommen sind. Die Krakauer Hochschule wurde zur Pflegestätte des Kaders für die Pfarrschule und für die Stadtkanzlei. Eine Universitätsausbildung wiesen auch die dortigen Pfarrer nach.